61,2-3 PHŒNIX 2015

Bulletin uitgegeven door het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap

EX ORIENTE LUX

Een Arabische Oryx, met zijn kenmerkende lange, rechte horens, wordt omringd door Safaïtische inscripties. De grote inscriptie aan de linkerhand leest 'Door [naam] is de stier' terwijl de twee kleinere teksten namen zijn. Bron: Jebel Qurma Archaeological Landscape Project 2012.

INHOUD

Van de Redactie 56

Rotskunst en rotsinscripties in Egypte en Arabië

AHMAD AL-JALLAD, De talen van Arabië voor de Koran: alfabetten en schrijftradities 59

NATHALIE BRUSGAARD, Rotskunst in de Zwarte Woestijn van Jordanië 71

JOOST GOLVERDINGEN, De Oud-Egyptische "Walls of Fame" 83

STAN HENDRICKX, JOHN C. DARNELL EN MARIA C. GATTO, De rotstekeningen van Nag el-Hamdulab 101

Recensie

JUDITH JURJENS en JACOBUS VAN DIJK, Sinoehe & Het Testament van Amenemhat: literatuur rondom een koningsmoord 121

Onderzoeksnieuws

BEN HARING, Een alfabetische woordenlijst uit de 15e eeuw v. Chr 131

Boekennieuws

Op zoek naar ...; de gecompliceerde relatie tussen archeologie en de Bijbel 135

SINOEHE & HET TESTAMENT VAN AMENEMHAT: LITERATUUR RONDOM EEN KONINGSMOORD

JUDITH JURJENS & JACOBUS VAN DIJK

Het is de vroege avond van een februaridag in het jaar 1910 v. Chr.[1] Koning Amenemhat I heeft zich na het avondeten een uurtje ontspannen en is dan naar bed gegaan. Hij is net bezig in te dommelen als hij wakker schrikt van wapengekletter. Even later is hij dood — vermoord door leden van zijn eigen lijfwacht. Zijn zoon Senwosret I, die hij tien jaar eerder tot co-regent had benoemd, is op dat moment op veldtocht tegen Libysche stammen in het gebied ten westen van Egypte. In zijn gezelschap bevindt zich ook een jonge hoveling, Sinoehe, die in dienst is van Senwosret's koningin Neferoe. Als het bericht van de moord op de oude koning het kamp bereikt hoort Sinoehe per ongeluk wat er gaande is en, kennelijk bang dat hij zal worden verdacht van betrokkenheid bij de paleisrevolutie — samenzweringen vonden vaak hun oorsprong in de koninklijke vrouwenverblijven — , slaat hij in blinde paniek op de vlucht. Na een lange tocht komt hij uiteindelijk terecht in Opper-Retjenoe, aan de bovenloop van de rivier de Litani in Libanon, waar hij gastvrij wordt opgenomen in de stam van de lokale vorst Ammoenensji. Daar wordt hij op een gegeven moment voor een duel uitgedaagd door een 'sterke man', die hij tegen alle verwachtingen in weet te verslaan (een episode die vaak is vergeleken met het gevecht van David tegen Goliath). Sinoehe's roem is nu wijd en zijd verbreid en ook in zijn vaderland dringt het nieuws door. Net nu hij oud wordt en zich ernstig zorgen begint te maken over een begrafenis zonder Egyptische riten en dodencultus arriveert een bevelschrift van Senwosret I dat hij in genade is aangenomen en naar huis moet terugkeren.

De zojuist geschetste gebeurtenissen kennen wij niet uit contemporaine historische bronnen (hoewel eeuwen later ook Manetho van deze koningsmoord melding maakt), maar uit een tweetal literaire teksten, nl. *De Onderwijzing*

[1] Wij volgen hier de chronologie van Thomas Schneider in E. Hornung, R. Krauss en D.A. Warburton (red.), *Ancient Egyptian Chronology* (Leiden/Boston 2006), die vasthoudt aan het goed gedocumenteerde tien-jarige coregentschap van Amenemhat I en Senwosret I. In diverse standaardwerken vindt men uiteenlopende dateringen van het sterfjaar van Amenemhat, bijv. 1956 v. Chr. (I. Shaw (red.), *The Oxford History of Ancient Egypt*) of 1962 v. Chr. (J. Baines en J. Málek, *Atlas of Ancient Egypt*). In het hier besproken boek wordt de gebeurtenis gedateerd in 1947 v. Chr.

van Koning Amenemhat en de in het origineel titelloze *Geschiedenis van Sinoehe*. Deze twee teksten zijn nu verschenen in een mooie nieuwe Nederlandse vertaling van moeder en dochter Maud en Ping Cleton.[2] Voor de vertaling is in de eerste plaats Maud verantwoordelijk, die colleges Egyptisch volgde bij Louis Zonhoven in Leiden; de tekst werd vervolgens 'hertaald' door Ping, die o.a. schrijverscoach en vertaler is, en samen voorzagen de auteurs het boek van verklarende annotaties en achtergrondstukken die zorgen voor een beter begrip van de tekst voor lezers die niet vertrouwd zijn met de cultuur van het Oude Egypte. Van beide teksten bestaan al meerdere vertalingen in een groot aantal moderne talen, maar voor het Nederlands geldt dat alleen voor *Sinoehe*, dat in 1928 werd opgenomen in A. de Buck's *Egyptische verhalen* en in 1974 opnieuw werd vertaald door J.F. Borghouts in diens *Egyptische sagen en verhalen*. Van *De Onderwijzing van Koning Amenemhat* bestaat voor zover wij weten geen eerdere Nederlandse vertaling.

Genres en bronnen

Dat de beide teksten inhoudelijk samenhangen is uit het bovenstaande al duidelijk. *De Onderwijzing van Amenemhat* is in de vorm gegoten van een zgn. wijsheidsleer, een eigenlijk misplaatste term voor een verzameling wijze raadgevingen en praktische aanwijzingen hoe je overeenkomstig de *maät*, de wereldorde, moet leven. Zo'n 'onderwijzing' wordt gewoonlijk in de mond gelegd van een vader die zich als hij oud is geworden met wijze levenslessen tot zijn zoon richt. In het geval van Amenemhat gebeurt dit postuum: de koning is immers vermoord en hij spreekt zijn zoon nu toe in een "openbaring" (een droom?). De Cletons hebben er daarom voor gekozen de tekst te betitelen als *Het Testament van Amenemhat* en dat is alleszins verdedigbaar. Het genre waartoe *Sinoehe* behoort is minder eenvoudig te bepalen. Formele opsommingen van titels (aan het begin), verhalende passages, gebeden aan en lofliederen op de goddelijke koning, een koninklijk bevelschrift aan Sinoehe en diens antwoord daarop — de tekst is een ware staalkaart van stijlen en genres. Het is misschien om die reden dat de tekst al in het Oude Egypte als een klassieker gold, die gevorderde leerlingen op school kregen voorgeschoteld.

[2] Maud Cleton en Ping Cleton, *Sinuhe & Het Testament van Amenemhat*. Leiden: Primavera Pers, 2013, 127 pp.; ISBN 978-90-5997-151-6; prijs EUR 19,50.

Afb. 1. Ostracon Cairo CG 25216 (in tweeën gebroken; Nieuwe Rijk; 106 x 22 cm). Bron: G. Daressy, *Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire, Nos 25001–25385: Ostraca*. Cairo 1901, pl. XLI.

We kennen de tekst uit een zevental deels fragmentarische papyri, waarvan de oudste uit het Middenrijk stammen, en 25 ostraca, scherven van kalksteen of aardewerk die als goedkoop schrijfmateriaal werden gebruikt en waarop meestal niet meer dan een korte passage uit de tekst staat geschreven. Die stammen allemaal uit het Nieuwe Rijk, met name uit de Ramessidentijd (19e–20e dynastie). Een reusachtig ostracon, nu in het Ashmolean Museum in Oxford, bevat nagenoeg de complete tekst. Uit deze Nieuwe Rijks-afschriften blijkt keer op keer dat de Egyptenaren in die tijd al grote moeite hadden met deze toen al eeuwenoude tekst: het wemelt er vaak van de fouten en verbasterde passages. Het *Testament van Amenemhat* was nog veel populairder en werd vermoedelijk in een vroeger stadium van de schrijversopleiding gebruikt. Deze tekst kennen we uit zes papyri (waarvan de belangrijkste, de Papyrus Millingen, alleen bekend is van een kopie uit de 19e eeuw), een leren rol, drie schrijfplankjes en niet minder dan 231 ostraca. De Cletons hebben voor *Sinoehe* gebruik

gemaakt van de synoptische editie van Roland Koch,[3] maar voor *Amenemhat* van een publicatie van de Papyrus Millingen van Jesús López uit 1963, terwijl toch sinds 2006 een moderne editie van Faried Adrom beschikbaar is in dezelfde reeks als die waarin Kochs *Sinoehe* verscheen.

Vorm en inhoud

Voor wij wat nader op de vertaling ingaan eerst iets over vorm en indeling van het boek. Het is bij het weergeven van een tekst uit een verre, oude cultuur haast onvermijdelijk dat tal van woorden en uitdrukkingen van nadere uitleg moeten worden voorzien. In dit boek gebeurt dat niet in de vorm van voetnoten, maar door een slim gebruik van kleurendruk. De vertaling staat op de rechter pagina en de passages die toelichting behoeven zijn daarin blauwgrijs gedrukt. Op de tegenoverliggende blauwgrijze pagina's worden deze passages in witte tekst geannoteerd. Het resultaat is niet alleen heel handig, maar oogt ook nog eens bijzonder fraai. Men kan er natuurlijk altijd over twisten wat wel en niet toelichting behoeft. Soms zijn er uitdrukkingen waarvan de lezer de betekenis ook zonder uitleg waarschijnlijk wel begrijpt, ook al is hij of zij er niet mee bekend, zoals "Hij (de koning) was al een veroveraar toen hij nog in het ei zat" (blz. 25), dat overigens meteen gevolgd wordt door "Het zat er bij zijn geboorte al in". Hetzelfde geldt voor "Het was als een droom — alsof een Deltabewoner zichzelf ineens in Elefantine ziet", meteen gevolgd door "een man van het moerasland in de Nubische woestijn" (blz. 47). Wie niet weet waar Elefantine ligt kan dat desgewenst bovendien opzoeken op het kaartje op blz. 70. Door zulke uitdrukkingen niet uit te leggen, hebben de vertalers een overdaad aan annotaties voorkomen, wat de leesbaarheid van de tekst ten goede komt. Waar langere uitleg nodig is wordt verwezen naar een aantal korte hoofdstukjes achterin het boek, bijv. over geschiedenis, jaartelling, wereldbeeld, koningsideologie, dodencultus en schrift en taal. Er is ook een verklarend lijstje van de in de teksten genoemde goden en godinnen en kaartjes van Egypte rond 2000 v. Chr. en van de vluchtroute van Sinoehe. De bladzijden zijn hier en daar verlucht met lijntekeningen. Voor wie aan de klare lijn van de Egyptische teken- en schilderkunst gewend is doen de uit de vrije hand geschetste tekeningen enigszins onbeholpen aan, maar dat is vooral een kwestie van smaak. Aan het eind van het boek staat nog een

[3] De eerste editie van Sinoehe stamt overigens niet van Alan Gardiner, zoals de auteurs op blz. 10 zeggen, maar van Gaston Maspero (*Les Mémoires de Sinouhît*, 1908).

interessant nawoord waarin de "twee verhalen nader [worden] verklaard" en waarin o.a. op *Sinoehe* als "psychologische novelle" wordt ingegaan. De samenvatting aan het slot is het waard hier volledig geciteerd te worden:

> "*Het Verhaal van Sinuhe* is een literair meesterwerkje door de ongewone structuur van fictieve autobiografie, de ongekende fusie van literaire genres en de overkoepelende vorm van de psychologische novelle. Ook *Het Testament van Amenemhat* is *hors catégorie*: het gebruikelijke genre van de lering is doorweven met drama van een hoog literair gehalte. Beide verhalen raken de lezer met de menselijkheid van het thema en de expressie en wekken bewondering op voor de kunstigheid waarmee het doel van de teksten verpakt is: het binden van de macht aan een nieuwe dynastie en een persoonlijke stijl van regeren".

In deze samenvatting valt de term 'fictieve autobiografie' op, die al een aantal malen eerder in het boek wordt gebezigd. In de inleiding wordt hier nader op ingegaan: "Overigens heeft Sinuhe nooit geleefd, althans dit is niet aannemelijk" (blz. 7). Men meende aanvankelijk dat het graf van Sinoehe misschien ooit zou worden gevonden, want delen van de tekst lijken qua stijl op de zgn. 'ideale autobiografieën' die vaak in grafinscripties te vinden zijn en die evenals *Sinoehe* in de ik-vorm zijn geschreven. De tekst zoals wij die nu kennen zou dan een (bewerkte) kopie zijn van een oorspronkelijk op een grafwand aangebrachte inscriptie. De mening vatte echter al snel post dat het hier uitsluitend om een literair personage zou gaan en dat het verhaal daarom een fictieve autobiografie zou zijn. Deze opvatting moet nu echter weer genuanceerd worden: op de façade van het enkele jaren geleden opgegraven Middenrijks-graf van een zekere Chnoemhotep in Dahsjoer staat een helaas fragmentarische tekst die qua stijl en gebruikte werkwoordsvormen duidelijk een literair karakter heeft en waarin ook de verhouding tussen Egypte en Libanon een rol speelt. Het is dus zeker niet *a priori* onmogelijk dat Sinoehe wel degelijk een historische persoon was en dat zijn graf ooit zal worden gevonden.

De vertaling

Als vertaler moet je altijd lastige keuzes maken. Hoe dicht blijf je met je vertaling bij de brontekst? Vertaal je heel letterlijk of niet? Een wat vrijere vertaling komt het begrip ten goede, maar kan ten koste gaan van de stijl. Dat is niet altijd te voorkomen. Een typerend kenmerk van de Egyptische stijl (vooral in poëzie) is *parallellismus membrorum*, waarbij tweemaal

min of meer hetzelfde wordt gezegd met andere woorden. Sinoehe zegt bijvoorbeeld op een gegeven moment over de koning dat hij "uitstekend van plannen, effectief van bevelen" is. In de vertaling van de auteurs is deze parallellie (mede door het opbreken van de zin) verloren gegaan: "… een uitmuntend organisator. Zijn bevelen zijn doeltreffend …" (blz. 21). Een ander kenmerk van de Egyptische literaire stijl is de voorliefde voor woordspelingen en klank-associaties, die in een vertaling soms moeilijk zijn weer te geven. Ook hier moeten vertalers een keuze maken. *De Geschiedenis van Sinoehe* begint met een opsomming van diens titels en eretitels die eindigt met die van "volgeling" (*sjemsoe*). Vervolgens introduceert hij zich met de woorden: "Ik was een volgeling die zijn meester volgt", waarbij bewust twee op elkaar lijkende vormen van het werkwoord 'volgen' (*sjemes*) worden gebruikt. De Cletons hebben deze zin simpelweg vertaald als: "Eens was ik Volgeling van Koning Amenemhat" (blz. 13), wat weliswaar duidelijk is, maar toch ook een beetje afbreuk doet aan de literaire stijl.

Een verhaal apart zijn natuurlijk de 'moeilijke passages' (een bekend Egyptologen-spreekwoord luidt: "Alle Egyptische teksten zijn makkelijk, behalve de moeilijke passages"). Ondanks meer dan een eeuw filologisch onderzoek zijn er nog altijd zinnetjes in *Sinoehe* die we niet volledig begrijpen en waarover de vertalers (en soms ook de Egyptische kopiisten!) dus van mening verschillen. Een enkel voorbeeld: op zijn vlucht uit Egypte probeert Sinoehe zo onzichtbaar mogelijk te blijven, maar toch staat hij op een gegeven moment plotseling oog in oog met een man. Het zinnetje dat dan volgt is op uiteenlopende wijze vertaald: "Hij huiverde voor mij en werd bevreesd" (De Buck); "hij ontweek mij, want hij was bevreesd" (Borghouts); "He greeted me respectfully, for he was frightened" (Simpson); "He saluted me while I was afraid of him" (Lichtheim); "He saluted me, though I was afraid of him" (Parkinson). Het eerste werkwoord (*ter*) wordt nu vrij algemeen opgevat als '(respectvol) groeten', maar de Egyptische handschriften wijken van elkaar af bij het tweede (*senedj* 'vrezen'): in de Middenrijksversie was de man bang voor Sinoehe, in die van het Nieuwe Rijk is het juist andersom. Maud en Ping Cleton kiezen hier net als Lichtheim en Parkinson voor de tweede variant en vertalen vrij maar fraai: "Hij groette mij respectvol. Evengoed was ik danig geschrokken". Een andere duistere regel staat in het antwoord dat Sinoehe vanuit den vreemde aan de koning schrijft als die hem heeft laten weten dat hij naar huis mag komen: "Iemand die zijn land kent, is bescheiden" (De Buck, met noot: 'Wat bedoelt hij?'); "… bij een man die zijn land kent, staat de vrees voorop" (Borghouts); "A man is modest when his homeland is known" (Simpson); "He who knows

his land respects men" (Lichtheim); "… for a man respects him who is acknowledged by his land" (Parkinson). De verschillen in deze vertalingen zijn aanzienlijk. Al in het Nieuwe Rijk begreep men deze zin kennelijk niet, want hij wordt op het grote ostracon in Oxford, onze enige bron uit die tijd, weggelaten. De Cletons vertalen: "Een verstandig man eert zijn land", wat misschien toch geen heel gelukkige keuze is, want 'vrezen' (*senedj*) is toch niet hetzelfde als 'eren'. In context: "Ik was zeker geen hoogmoedig persoon: een man die zijn land kent is op zijn hoede (*senedj*), want Re heeft het ontzag (*senedj*) voor U (de koning) in heel het land gevestigd en de schrik voor U in ieder buitenland".

Het Egyptisch maakt vrij weinig gebruik van voegwoorden (maar, omdat etc.) en hoofd- en bijzinnen zijn soms moeilijk te onderscheiden, hoewel deze nuances wel op andere wijze (woordvolgorde, samengestelde werkwoordsvormen) kunnen worden uitgedrukt. In een Nederlandse vertaling ontkom je er niet aan om voegwoorden toe te voegen, zodat de verbanden tussen de zinnen duidelijker zijn voor de lezer. Een zin als: (Ik sloeg op de vlucht.) "Toch had niemand zich kritisch over mij uitgelaten" (blz. 19) is veel duidelijker dan: 'Ik sloeg op de vlucht. Niemand had zich kritisch over mij uitgelaten.' De vertalers doen dit veelvuldig en dat vergroot de leesbaarheid. Extra connotatie is ook plezierig voor de lezer, bijv. "Het mag niet zo zijn dat je in het buitenland overlijdt" (blz. 43) i.p.v. het neutralere "Niet zul je in het buitenland sterven." Deze connotatie zit er inderdaad in en de passage is zo beter te begrijpen voor de niet-Egyptologische lezer. Je moet hierbij als vertaler wel oppassen dat je er niet teveel in leest. Je voegt extra nuances toe voor het begrip, maar je zult in sommige gevallen nooit met zekerheid kunnen zeggen of die connotatie er voor de oude Egyptenaar ook in zat. Zo geeft een vertaler ook altijd zijn eigen interpretatie aan een vertaling mee. Dit is de vrijheid van de vertaler. Om een voorbeeld te noemen, waarbij de Cletons misschien iets teveel in de tekst hebben gelezen: op een gegeven moment sterft Sinoehe bijna van de dorst in de woestijn. Gelukkig wordt hij gevonden door een paar Aziatische bedoeïenen. De gids herkent hem. Vervolgens staat er: "Toen gaf hij mij water". De vertalers hebben: "En om die reden gaf hij mij water" (blz. 17). De vertalers voegen dus "om die reden" toe en geven de zin daarmee een extra connotatie. Zou de gids Sinoehe geen water hebben gegeven, als hij hem niet herkend had? Of houden deze gebeurtenissen geen oorzakelijk verband met elkaar en zou de gids Sinoehe sowieso water hebben gegeven? Zijn Aziaten in de ogen van de Egyptenaren zo barbaars dat ze stervende mensen geen water geven? Het zou kunnen, maar het hoeft niet. Hier is misschien iets te veel voor de lezer gedacht, maar over het

algemeen komen de vertaalkeuzes van de Cletons het begrip van de tekst zeker ten goede.

Register

Een van de moeilijkste problemen voor vertalers is het juiste 'register' te kiezen, bijv. formele of literaire taal of juist spreektaal en moderne zinswendingen of uitdrukkingen. Dit kan zeker bij *De Geschiedenis van Sinoehe* problematisch zijn omdat de tekst zelf al verschillende stijlen laat zien. Toch is het zaak in één en dezelfde tekst geen plechtstatig of ouderwets taalgebruik te combineren met alledaagse uitdrukkingen. In de vertaling komen bijv. uitdrukkingen voor als "op de wegen der vlucht" (blz. 19), de jachtbuit wordt "opgetast" (27) en de koningin "stiet een luide kreet uit" (53); op blz. 53 komt zelfs een aanvoegende wijs voor: "Uwe Majesteit handele naar goeddunken…"! Een curieuze combinatie van letterlijk vertaald Egyptisch jargon en een moderne term is "mijn sterke arm en imago" (blz. 63). Zulke archaïsche wendingen vallen wat uit de toon binnen een verder eigentijdse vertaling. De vertalers zijn heel inventief in het gebruik van Nederlandse spreekwoorden en uitdrukkingen en soms leidt dat tot aardige vondsten, zoals "Gods water over Gods akker laten lopen" (63), of de koning die de Aziaten "als honden met de staart tussen de benen" doet afdruipen (65; de honden staan wel in de tekst, de staart en de benen niet), maar in andere gevallen zitten dit soort uitdrukkingen er eigenlijk net (of soms zelfs helemaal) naast. "Met iemand in zee gaan" (25) is toch niet hetzelfde als "iemand trouw (loyaal) zijn", de betekenis van de Egyptische zegswijze "op iemands water zijn", ondanks de oppervlakkige parallel van zee en water. "Van wal steken" wordt op blz. 51 letterlijk gebruikt, maar komt in het Nederlands eigenlijk alleen nog maar in figuurlijke zin voor. Ronduit bizar is naar onze smaak "van de hoed en de rand weten" (65), wat in het Nederlands "goed of in detail van iets op de hoogte zijn" betekent, maar in de bewuste passage wordt gebruikt voor een dwaas die zonder de koning over de wereld in het duister tast. Maar nog afgezien van de betekenis: bange honden verdwijnen ook in het oude Egypte met de staart tussen de benen, maar hoe moeten we ons een oude Egyptenaar met een gerande hoed voorstellen? Ook een kwestie van vertaalregister is het plotselinge gebruik van de jij-vorm waar eerder alleen 'u' wordt gebezigd. In de uiterst formele taal waarmee de koning aan Sinoehe schrijft spreekt hij hem aan met 'jij'. Natuurlijk kende het Egyptisch

geen verschillende woorden voor u en jij, maar koning Willem-Alexander spreekt zijn onderdanen toch ook niet met jij aan?

Details

Het is bij een boek als dit niet moeilijk om op veel slakken zout te leggen, maar we beperken ons verder tot een paar details. "Hij van de Zegge en de Bij" is nodeloos onbegrijpelijk (wie weet nog wat een zegge is?); waarom niet gewoon het gangbare "Koning van Opper- en Neder-Egypte"? Het is bovendien twijfelachtig of de letterlijke vertaling wel juist is en of de hiërogliefen van rietplant en bij in wezen geen fonogrammen (klanktekens) zijn die niets te maken hebben met wat de tekens afbeelden; er is ook wel voorgesteld in deze woorden (*nesoe bity*) twee oude Afro-aziatische woorden voor 'vorst' of 'heerser' te zien, verwant aan woorden uit Libysche en Berbertalen. "Witsteen" is een niet bestaand woord; het Egyptische *iner hedj* "witte steen" heet in het Nederlands kalksteen. Het is een onuitroeibaar misverstand dat *Ta-meri* "het geliefde land" (als aanduiding van Egypte; blz. 45 en 78) zou betekenen; het betekent vrijwel zeker "het bewerkte land", de vruchtbare landbouwgrond in tegenstelling tot de dorre woestijn daarbuiten. En wat moet de lezer zich voorstellen bij een steengroeve "boven in de Vrouwe van de Rode Berg"? Met die dame wordt de godin Hathor bedoeld, die o.a. vereerd werd op of bij de Gebel Ahmar, de Rode Berg en die daar vermoedelijk een heiligdom had. Maar de steengroeve bevindt zich natuurlijk in de Rode Berg, niet in de godin; de lezer zal dat wel begrijpen, maar de formulering is onhandig. Andere vertalers hebben hier "boven" i.p.v. "boven in" (De Buck: "de steengroeve … boven de (plaats genaamd:) 'Heerscheres van den Rooden Berg"; Borghouts: "de Steengroeve ging ik aan de oostkant voorbij, op een punt boven de Meesteresse van de Rode Berg").

Tenslotte een kleinigheidje dat bij een eventuele herdruk eenvoudig verbeterd kan worden. De vertalers hebben er kennelijk voor gekozen bij de weergave van Egyptische namen de klank *oe* met *u* weer te geven (zoals o.a. in het Engels); ze schrijven dus Sinuhe, Neferu, Amun, Montu etc. Het is daarom vreemd daarnaast aanduidingen als Tjemehoe, Tjehenoe en Retjnoe aan te treffen. De naam van het Libanese stamhoofd dat Sinoehe gastvrijheid verleent wordt als "Ammoenenshi" gespeld. Bij die laatste naam wordt ook de sj-klank op z'n Engels weergegeven (zo ook de naam van de god Shu i.p.v. Sjoe), terwijl bij een Arabische plaatsnaam als El-Lisjt dan weer wel sj wordt gebruikt. Een andere inconsequentie is de weergave

van de beide in de teksten voorkomende koningsnamen. De bij de klassieke auteurs overgeleverde vormen zijn Amenemmes en Sesostris, de veel gehanteerde, meer op de Egyptische vormen aansluitende weergave daarvan is Amenemhat en Senwosret. De vertalers gebruiken voor de vader de oude vorm Amenemhat, maar voor de zoon de Griekse versie Sesostris.

Deze kritische opmerkingen nemen niet weg dat het boek een bewonderenswaardige poging is deze twee bepaald niet gemakkelijke teksten in goed leesbaar Nederlands te vertalen en felicitaties voor Maud en Ping Cleton zijn daarom zeker op hun plaats. Zij hebben de oud-Egyptische literatuur een grote dienst bewezen door deze twee meesterwerken voor een groot publiek toegankelijk te maken. Wij wensen dit prachtig vormgegeven boek dan ook vele herdrukken toe.

Literatuur

Adrom, F., *Die Lehre des Amenemhet*. Bibliotheca Aegyptiaca 19. Brussel 2006.
Allen, J.P., "L'inscription historique de Khnoumhotep à Dahchour", in: *Bulletin de la Société Française d'Égyptologie* 173 (2009), 13–31.
Baines, J. en J. Málek, *Atlas of Ancient Egypt*. Oxford 1980.
Borghouts, J.F., *Egyptische sagen en verhalen*. Bussum 1974.
Buck, A. de, *Egyptische verhalen, uit het oud-Egyptisch vertaald*. Santpoort 1928.
Hornung, E., R. Krauss en D.A. Warburton (red.), *Ancient Egyptian Chronology*. Leiden/Boston 2006.
Koch, R., *Die Erzählung des Sinuhe*. Bibliotheca Aegyptiaca 17. Brussel 1990.
Lichtheim, M., *Ancient Egyptian Literature: A Book of Readings*. Vol. I: *The Old and Middle Kingdoms*. Berkeley/Los Angeles/Londen 1973.
López, J., "Le Papyrus Millingen", in: *Revue d'Égyptologie* 15 (1963), 29–33.
Parkinson, R.B., *The Tale of Sinuhe and Other Ancient Egyptian Poems 1940–1640 BC*. Oxford World's Classics. Oxford 1997.
Schneider, T., "Zur Etymologie der Bezeichnung 'König von Ober- und Unterägypten'", in: *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 120 (1993), 166–181.
Shaw, I. (red.), *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford 2000.
Simpson, W.K. (red.), *The Literature of Ancient Egypt: An Anthology of Stories, Instructions, and Poetry*. New Edition. New Haven/Londen 1973.